

„VERZIERTE CABINETTER VON PORCELLAIN...”

POSTHUMANISTYCZNE
PERSPEKTYWY BADAWCZE
SPOŁECZNYCH RELACJI
ZBIORÓW PORCELANY

Tadeusz Bernatowicz

Tekst ten został wygłoszony podczas panelu dyskusyjnego poświęconego perspektywom badań nad porcelaną miśnieńską, jaki odbył się w Muzeum Pałacu w Wilanowie; stąd redukcja przypisów oraz szczegółowego rozwijania zarysowanych wątków.

Brzmienie tytułu mojego tekstu skierowuje uwagę na dwie dyscypliny humanistyczne, socjologię oraz historię sztuki, właściwie historię kultury materialnej, której częścią jest rzemiosło artystyczne. Można odnieść wrażenie, iż zamierzam skoncentrować się na porcelanie, jako jednym z przejawów kultury materialnej, przez pryzmat postrzegania i badania rzeczy jako przekaźników znaczenia społecznego, zależnego zarówno od interpretatora, jak i od ich wytwórcy. Niewątpliwie utrwalona w świadomości naukowej perspektywa socjologiczna kształtowania się

więzi społecznych w powiązaniu z przedmiotami stanowi ważną podstawę podejmowanych tu rozważań, ale nie tylko.

W świetle *actor-network theory*

Ambicją tego tekstu jest jednak postawienie pytań obejmujących szersze pole badawcze niż robią to wspomniane, tradycyjne dyscypliny humanistyki. Zapytanie o możliwość dyskursywnego rozwinięcia problemu, ale z apriorycznym założeniem, iż rzeczy nie służą tylko do wyrażania znaczeń, że są „aktorami”, posiadają sprawczość, by posłużyć się teorią aktora-sieci (*actor-network theory* – dalej: ANT) rozwijanej przez takich humanistów jak Bruno Latour, Michel Callon, John Law czy Bjørnar Olsen. Badacze ci, bazując na osiągnięciach tradycyjnej socjologii, antropologii i kultury materialnej, proponują nowe spojrzenie na materialne przedmioty, jako byty powiązane i oddziaływujące wzajemnie, jednocześnie społecznie ujawniające się podczas krótkich momentów, gdy wchodzi w interakcje z człowiekiem. W badaniach historii sztuki, zwłaszcza zajmującej się obiektami o fizycznej konsystencji, owa interakcja materii obiektu (dzieła) i ludzi istniała niejako uśpiona, wydobywająca się intuicyjnie, a nie poddawana ukierunkowanym badaniom. Refleksja nad produktami ceramicznymi wykonywanymi w Miśni koncentrowała się przede wszystkim na „materialnym” wymiarze obiektów. Mniej lub bardziej zaawansowane badania, zwłaszcza w Niemczech (Saksonii), obejmowały katalogowanie, grupowanie, typologizację przedmiotów i identyfikację autorów matryc, według których powielano produkty. Kierunki badawczych „pasji” miały sprostać potrzebom rynku kolekcjonerskiego, muzealnego i antykwarycznego. Zwłaszcza, że zawężonym identyfikacjom własnościowym towarzyszyła łatwa, za sprawą znaków, weryfikowalność pochodzenia obiektów. Niekoniecznie w tle pozostawał wymiar społeczny funkcjonowania przedmiotów, rozumiany nawet w kategoriach tradycyjnej socjologii: elitarność dostępu do tego typu dóbr (królowie August II, August III), wąski krąg sasko-polskiej arystokracji wasalnej wobec Wettinów (Sułkowsy, Flemmingowie, Brühlowie), rody satelitarne wobec

TADEUSZ BERNATOWICZ

Ilustracje dostępne w wersji papierowej

il. 1 Drezno, Stary Zamek,
pokój porcelanowy

il. 2 Drezno, Pałac Japoński, pokój porcelanowy

monopolistycznych decydentów w sprawach dystrybucji porcelany (Radziwiłłowie, Czartoryscy, Sapiehowie, Lubomirscy).

Utylitaryzm produktów ceramicznych

Nocniki, filiżanki, talerze, wazy i inne „porcynelle” produkowane w manufakturze w Miśni w swej intencji produkcyjnej miały zaspokajać użytkowe potrzeby ich posiadaczy. Oprawa przyziemności ludzkiej biologii, zwłaszcza funkcji otworów wchłaniających i wydzielinowych, w dźwięczność wypalanej glinki, dekorowanej modnymi, kolorowymi motywami, przeważnie na białym tle, podnosiła estetyczny komfort ludzkiej egzystencji. Społeczny wymiar wyrobów realizował się w momentach interakcji sensualnej przedmiot-podmiot. Teoretycznie ów proces uspołeczniania przedmiotów powinien mieć charakter ciągły, ale w praktyce, do czasu „masowej” produkcji porcelany użytkowej, były to precedensy okazjonalne, związane z użytkowaniem podczas wyjątkowych uroczystości: wesel, chrzcin lub uczt, zwłaszcza z udziałem króla.

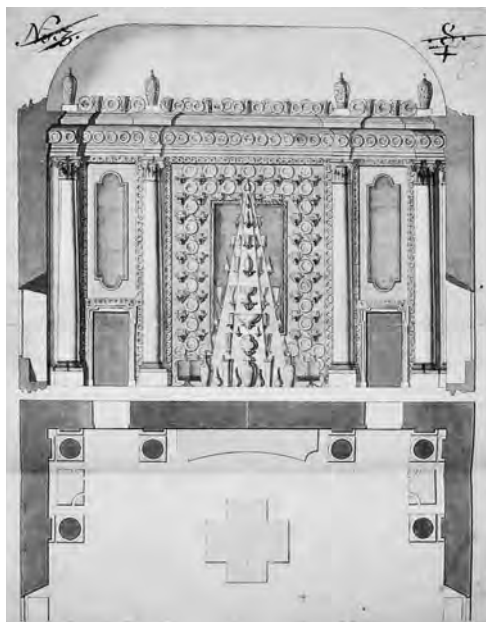
Ewidentnie użytkowy charakter miał zbiór „porcynelli przybyłej, saskiej, białej” znajdujący się w Nieświeżu, w 1778 r., a więc w czasach, gdy porcelana miśnieńska stanowiła produkt wytwarzany na skalę przemysłową. Rzeczywistą ocenę wielkości zinentaryzowanego zbioru 98 obiektów (misy, półmiski, talerze, wazy, jaszczce, tarynki, sosjerki, solniczki, czarki) umożliwiłoby skonfrontowanie tego stanu ze współczesnymi mu zespołami „farfur” arystokracji czasów saskich.

W interwałach społecznej użyteczności przedmioty „farfururowe” zalegały „uśpione” w kredensach, ale raczej, ze względu na swoją wartość materialną, w skarbcach. Jeśli poddane zostały aranżacji ekspozycyjnej, podnosiły znaczenie reprezentacji ich posiadacza.

„VERZIERTE CABINETTER VON PORCELLAIN...”

s. 153 ► il. 3 Carskie Sióło, rezydencja rosyjskich carów, paradna klatka schodowa

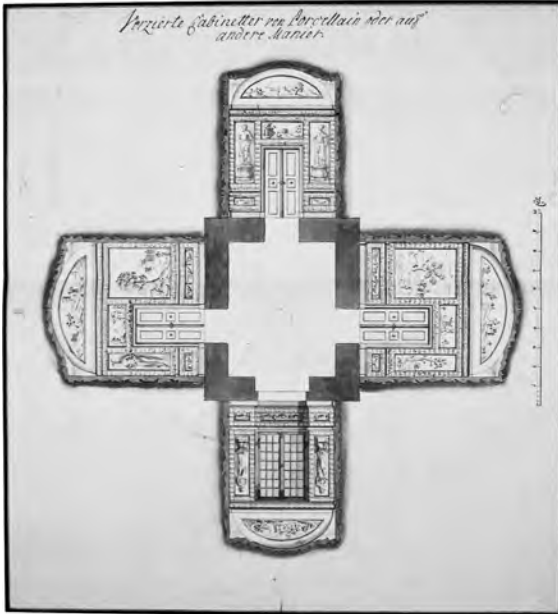
s. 155 ► il. 4 Projekt gabinetu porcelanowego, nieznanego architekta saskiego, 1. poł. XVIII w.

Ujawnianie prestiżu przez porcelanowe przedmioty

Granica między użytkowym charakterem produktów porcelanowych a ich znaczeniem jako przedmiotów służących ozdabianiu pozostawała płynna. Sławny serwis Brühla łączył w szczególności sposób oba aspekty społecznej egzystencji saskiej ceramiki. Stół był jednak ekspozycją okazjonalną. Badań z pogranicza aranżacji reprezentacyjnych wnętrz w rezydencjach królów i arystokracji, oraz kształtowania, produkcji i dystrybucji porcelany, wymagają pokoje określane jako *Porzellangabinett*. Wyodrębnianie niewielkich pomieszczeń, w których eksponowano wyjątkowe precjoza i dzieła, zaistniało w czasach renesansu (*Studiolo, Kunstkammern, Raritätenkammern*). W XVII w. usankcjonowane zostało nawet przez ryciny-wzorniki François Blondela (1675–1683), a następnie Jeana Béraina i Daniela Marota.

Dekoracja białoniebieskimi flizami z Delft, umieszczona w wersalskim Trianon de Porcelaine (1670; François d'Orbay) wzniesionym dla Ludwika XIV, spowodowała naśladownictwa w różnych wariantach, także w Polsce (Wilanów, Łazienki). Termin „porcelanowy”, wynikający początkowo ze specyfiki dekoracji ceramicznej ścian w XVIII w., uległ modulacji. W gabinetach ustawiano ceramikę ozdobną (wazony, dzbanki, filiżanki itd.), określaną jako „chińska” bądź „japońska”. Wraz z rozwojem produkcji w Miśni, repertuar został rozszerzony, a nawet zdominowany przez obiekty z tej manufaktury.

TADEUSZ BERNATOWICZ

s. 152 ► il. 5 Projekt gabinetu porcelanowego, nieznanymi architekt saski, 1. poł. XVIII w.

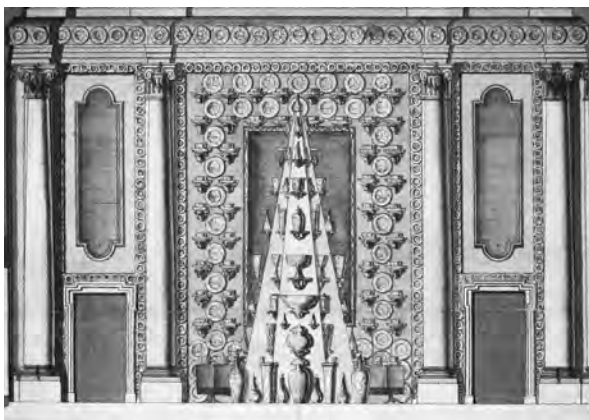
s. 154 ► il. 6 Rydzyzna, zamek Sułkowskich, wnętrze gabinetu porcelanowego, dekoracja I. Graff, 1772

Proces zapewniania wnętrz rezydencjonalnych porcelaną (w tym miśnieńską), w celach ekspozycyjnych, rozwinął się za sprawą królewskich realizacji drezdeńskich, takich jak Turmzimmer w Starym Zamku (Altes Schloss, 1727, [il. 1](#)) oraz w Pałacu Japońskim (Japanisches Palais, od 1719, proj. Zacharias Longuelune, [il. 2](#)). Były one punktem odniesienia dla elit Rzeczypospolitej. Na zespół pokrewnych realizacji składały się pałace Dubskich w Brnie (1725), w Ansbach (ok. 1730), Favorite w Moguncji (1730) czy berliński Monbijou (1730), by wymienić kilka z wielu przykładów z obszaru europejskiego. Ekspozycyjny prestiż wyrobów porcelanowych dotarł nawet do Petersburga. Na dekorację paradnej klatki schodowej w Carskim Siole złożyły się rokokowe sztukaterie z aplikacjami konsolowymi z ustawionymi na nich okazałymi wazami [il. 3](#). Obecna wersja, rzecz jasna, po zniszczeniach II wojny światowej, wypełniona została innymi obiektami, choć odpowiadającymi historycznej idei.

Projekty: Verzierte Cabinetter von Porcellain oder auf andere Manier

Dwa projekty dekoracji gabinetów [il. 4](#) [il. 5](#), dotąd niepublikowane, mogą pozwolić nam na rekonstrukcję sposobów wykorzystania produktów ceramicznych jako dekoracji reprezentacyjnych wnętrz przeznaczonych dla rezydencji. Trudno

„VERZIESTE CABINETTER VON PORCELLAIN...”

s. 155 ► il. 7 Projekt gabinetu porcelanowego, fragment ekspozycji porcelany, nieznanymi architektami saskimi, 1. poł. XVIII w.

s. 152 ► il. 8 Projekt gabinetu porcelanowego, fragment, nieznanymi architektami saskimi, 1. poł. XVIII w.

jednoznacznie przesądzić, czy były to projekty poglądowe, ogólne koncepcje wykonane przez saskich architektów, czy też przeznaczone do konkretnych pałaców. Znajdujące się na jednym fasety, na drugim sklepienie krzyżowe sugerowałyby konkretne przeznaczenie projektów. W kręgu potencjalnych odbiorców mogli być Sułkowscy lub Radziwiłłowie, w których archiwach rysunki były przechowywane.

Gabinet porcelanowy (*Gabinet z Porcelaną*), co ustalili na podstawie inwentarzy z 1762 i 1778 r. Leon Preibisz, utworzony został przez Sułkowskiego na trzeciej kondygnacji w pokoju wieży wschodniej w Rydzynie [il. 6]. Obecny kształt dekoracji wnętrza, już pozbawionego porcelany, ukształtowany został przez Ignacego Graffa w 1772 r.

Pierwszy projekt, prezentujący przekrój poprzeczny i fragment rzutu, ukazuje gabinet o jednoznacznie ekspozycyjnych funkcjach, będący niemalże „świątynią porcelany”. Wokół ścian znajdują się pełnoplastyczne kolumny, między którymi rozmieszczono lustra. Na częściach ścian, fryzie i belkowaniu rozmieszczono kilkadziesiąt naczyń ceramicznych, zawieszonych (talerze) oraz na konsolach (filiżanki?). Właściwym miejscem ekspozycji miała być jednak centralnie umieszczona konstrukcja na planie krzyża greckiego, zwężająca się piramidalnie ku górze [il. 7]. Wyroby porcelanowe ustawione na konsolach przymocowanych do ścian piramidy rozmieszczono od największych na dole (wazony, dzbany), o wielkości zmniejszającej się stopniowo ku górze (wazy, czary, kielichy, puchary). Przyjęcie takiej koncepcji wystawienniczej jednoznacznie określało paradną funkcję gabinetu w programie rezydencji, jak i determinowało społeczne relacje zachodzące między uczestnikami a obiektami. Z tego rysunku, jak i z innych

tego typu aranżacji wynika, że dążono do zgromadzenia zespołu obiektów tworzącego swoiste uniwersum typów i form porcelany. Dostęp dla mieszkańców pałacu, jak i osób z zewnątrz oraz możliwość podziwiania kolekcji miały charakter okazjonalny, stwarzając tym samym intensywną, lecz przelotną, ujętą w moment relację społeczną. Zespół obiektów, jakie znajdowały się w gabinetach, nie był niezmienny. Z punktu widzenia teorii aktora sieci i egzystowania w nich rzeczy interesujące byłoby prześledzenie owych rotacji i przemieszczeń przedmiotów, z przyjrzeniem się temu, w jakim stopniu materialność (rozmiar, gatunek porcelany, kolorystyka) wpływała na wzajemne relacje między obiektami. Obecne zasoby wiadomości na ten temat są zbyt skromne, by formułować przekonujące wnioski, jednak eksploracja archiwaliów pozwala mieć nadzieję na rozwój tego typu badań.

Drugi rysunek, też określany jako gabinet porcelanowy [il. 5](#) [il. 8](#), prezentuje projekt wnętrza gabinetu, którego dekorację stanowią flizy oraz malowane na terakocie postaci mitologiczne i rustykalne krajobrazy. Ten typ dekoracji stanowi kontynuację tradycji XVII-wiecznej. W stosunku do przykładu omówionego wcześniej zachodzi zasadnicza różnica funkcji. W tym przypadku pokój miał pełnić funkcję gabinetu użytkowanego przez właścicieli rezydencji jako część apartamentu. Miała to być zatem przestrzeń zapelniana nieustannie ludźmi, do których z jednej strony docierały sukcesywnie bodźce z materialnej dekoracji ścian, ale właściwy wymiar społeczny przesunął się na interakcje międzyludzkie, z flizami zapelnionymi figuralnymi scenami w tle.

Kilka tez, jakie w niniejszym tekście sformułowałem, wymaga dalszego rozwinięcia w oparciu o inne, reprezentatywne przykłady obecne w kulturze europejskiej, w której tak istotną częścią są przedmioty porcelanowe.

ANEKSY ŹRÓDŁOWE

ANEKS 1

Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych,
Archiwum Radziwiłłowskie, dz. XXVI, nr 351:
Regestr Farfur y Rzeczy do Cukierni należących
w Warszawie zostawionych.

1. *Farfur japońskich z złotemi brzegami, wielkich* 7.
2. *Farfur tegoż fasonu mniejszych, z których jedna stłuczona* 5.
3. *Talerzy tegoż samego fasonu* 25.
4. *Saskich farfur białych, z złotem brzegami i kwiatami* 15.
5. *Talerzy saskich tegoż garnituru* 29.
6. *Talerzy porcynełowych białych i czer.[wonymi] kwia.[tami]* 13.
7. *Talerzy porcynełowych białych z niebieskimi kwiatami* 16.
8. *Fasczek głębokich z wyżyżnaniem brzegami* 4.
9. *Tegoż gatunku kubków z nakrywkami* 4.
10. *Misceczek z kubkami i nakrywkami* 15.
11. *Kubków do bulionu z niebieskimi kwiatami czerwonych ze złotem 4, a dwa rozbitych z nakrywkami* 6.
12. *Misceczek do tegoż garnituru saskiego* 6.
13. *Kubków innego fasonu porcynełowych ze złotem z nakrywkami i miseczkami do nich należącymi* 4.
14. *Teryn bogatych chińskich białych z kwiatami czer.[wonymi]* 4.
15. *Tegoż samego garnituru teryn mniejszych* 2.
16. *Teryn granatowych wielkich z nakrywkami* 2.
17. *Tegoż fasonu teryn 6, a nakrywek do nich 5* 6.

Który to rejestr zachowuje przy sobie, a drugi taki oddałem do cukierni, dat, w Nieświeżu 1745, mca julii d. 10 Jan M[...]oda[...] [nieczytelne]

ANEKS 2

Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych,
Archiwum Radziwiłłowskie, dz. XXVI, nr 449:
Regestr Porcynełi do Cukierni Należących
Różnego Gatunku A[nn]o D[omin]o 1756.

- Imo*
- Osób wielkich sztuk* 3.
 - Osób z jaszczami sztuk* 6.
 - Osóbek z muszlami sztuk* 12.
 - Osóbek z trąbami sztuk* 3.
 - Osóbek na świecie siedzących sztuk* 4.
 - Postumentów sztuk* 6.
 - Osóbki, które nazywają się Famy sztuk* 4.

- Filarów sztuk* 4.
- Kapitelów sztuk* 4.
- Harmatur sztuk* 4.
- Różnych osóbek sztuk* 48.
- Summa summarum facit sz[tuk]* 98.

- Stół zwierciadłowy w którym się znajduje sztuk* 87.
- Stół srybrny średnich sztuk 13, przystawek do nich sztuk 26.*
- Summa sumar[um]* 39.

ANEKS 3

Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych,
Archiwum Radziwiłłowskie, dz. XXVI, nr 946:
Księga podań różnych w dozor i zawiadywanie
skarbcami w zamku nieświeskim [...] Roku 1778.

(k. 49)

- 20mo Porcynełla chińska, japońska, wiedeńska i saska*
1. *Garnitur stołowy floresy złote czerwone i błękitne, brzegi pozłacane idq. mis większych i mniejszych 9; salaterek 2; przystawek 2; talerzy 17; czyni sztuk 30* 30.
 2. *Półmisków porcynełli chińskiej większych i mniejszych 7; salatyrek 2; talerzy 17; czyni sztuk w kolorach różnych* 26.
 3. *Talerzy porcynełli japońskiej z kwiatami złotem, czerwonymi i z brzegami złotem u jednego brzegu uszczerbiony* 9.
 4. *Przystawek takiekoż garnituru większe i mniejsze* 2.
 5. *Talerz porcynełli japońskiej, głęboki w kwiaty rozmaite* 1.
 6. *Talerzy porcynełli chińskiej głębokich różnego desenu w kwiaty granatowe 5, z brzegami złotem* 10.
 7. *Talerzy chińskich w kwiaty niebieskie, czerwone ze złotem 4, a z brzegami różnego koloru na środku z kwiatami 4* 8.
 8. *Talerzy porcynełli wiedeńskiej z brzegami wychylanemi głębokich różnego koloru kwiaty rzucane* 36.
 9. *Solniczek porcynełowych w karczoche robionych* 2.
 10. *Porcynełli przybytej, saskiej białej*
- Mis* 7.
 - Półmisków* 14.
 - Talerzy* 58.
 - Wazek podługowatych* 2.
 - Jaszczów* 2.
 - Tarynek* 2.

<i>Sosirek</i>	2.	(k. 50)	
<i>Solniczek</i>	2.		
<i>Porcynelli talerzy zbraku</i>	8.	<i>Flaszczek czworograniastych wysokich z floresami pod bokach</i>	3.
<i>Item czara porcyellowa saska u spodu w floresy cala</i>	1.	<i>Urynatów męskich z brzegami złotemi</i>	2.
<i>Czara porcyellowa, chińska, mniejsza, zewnątrz około złote floresy</i>	1.	<i>Urynatów chińskich kobiecich większy i mniejszy</i>	2.
<i>Czara porcyellowa jeszcze mniejsza wokolo floresy złote</i>	1.	<i>Urynał kobieci saski w kwiaty błękitne</i>	1.
<i>Jaszczyk japoński do masta w srebro oprawny, trochę uszczerbiony</i>	1.	<i>Taca porcyellowa</i>	1.
<i>Porcyellowa cukiernicza</i>		<i>Item porcyellowa chińska, japońska, ettc. jako to pułmiski, talerze, salatyрки, ettc. jedne nadtluczone, drugie wcale potluczone, niektóre do sklejenia zgodne ...sztuk</i>	19.
<i>Osoba Pallady reprezentująca z pegazem u nogach</i>	1.	<i>Porcyellowi saskiej talerzy, salaterek potluczonych, niektóre w kawalkach</i>	20.
<i>Osoba na koniu siedząca</i>	1.	<i>Imbryczek porcyellowi chińskiej do herbaty w floresy ze złotem, bez rączki</i>	1.
<i>Osóbek koszyki przed sobą trzymających</i>	4.	<i>Filizanka z kubkiem saskiej porcyellowi stluczone, szt.</i>	2.
<i>Osóbek konchi na głowie trzymających</i>	5.	<i>Niedźwiadek małecki nadpsuty</i>	1.
<i>Osóbek na postyumentach okrągłych</i>	2.	<i>Osóbek bez głów w błękitnym kolorze nadpsutych</i>	4.
<i>Osóbek takiejże porcyellowi w różnych figurach</i>	7.		
<i>Kolumnek z kapitelami</i>	4.		
<i>Sztuczek do przyklejenie potluczonych</i>	4.		